

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

VÁCLAV BENEŠ TŘEBÍZSKÝ

AUTOR BAKALÁŘSKÉ PRÁCE: Hana Popelková

STUDIJNÍ OBOR: Bohemistika

ROČNÍK: 3.

VEDOUCÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE: prof. PhDr. Dalibor Tureček, DSc.

2016

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů uvedených na seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejich internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným stanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponenta práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním výsledků své kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice, 2. května 2016

.....

Hana Popelková

Poděkování

Ráda bych poděkovala prof. PhDr. Daliboru Turečkovi, DSc. za jeho cenné rady, připomínky a vstřícný přístup, bez nichž by tato práce nevznikla.

Anotace

Cílem této bakalářské práce je zpracování recepce života a díla Václava Beneše Třebízského a vytvoření přehledu o frekvenci vydávání jeho románů a povídek v určitých časových úsecích. Dále bude provedena analýza poetiky jeho děl, a to na příkladu jednoho konkrétního románu. Hlavní pozornost je věnována problematice literární postavy, jejíž aspekty jsou nejdříve popsány s pomocí odborné literatury a zjištěné poznatky jsou následně aplikovány na vybrané dílo.

Summary

The main aim of the bachelor thesis is a gathering of facts about life and work of Václav Beneš Třebízský and a creation of overview that deals with frequency of publishing of his novels and stories in particular time periods. The next task is to analyse poetics of his works while using one of his novels. This part mostly focuses on a literary character. Its aspects are described with support of cited literature and the discovered knowledge is used to an analysis of the chosen novel.

Obsah

ÚVOD.....	8
1. Recepce a vydávání děl.....	9
1.1 Recepce života a díla.....	9
1.1.1 Recepce života	9
1.1.2 Recepce díla	11
1.2 Vydávání děl	12
1.2.1 Sebrané spisy.....	12
1.2.2 Frekvence vydávání knih	13
1.2.3 Vydávání v cizině.....	15
1.2.4 Časopisecké vydávání	15
2. Literární postava.....	16
2.1 Obecná charakteristika	16
2.2 Typologie literárních postav	16
2.3 Existence postav.....	17
2.4 Charakterizace postav	17
2.4.1 Vzhled	18
2.4.2 Jednání	18
2.4.3 Promluva	19
2.4.4 Jméno	19
2.5 Fokalizace	20
2.6 Konstelace postav	21
3. Královna Dagmar – analýza Třebízského poetiky.....	22
3.1 Roviny vyprávění – téma a obsah	22
3.2 Zápas dobra a zla.....	23
3.3 Motivy	26
3.3.1 Kříž.....	26
3.3.2 Sokol	27
4. Pojetí postavy v románu Královna Dagmar	28
4.1 Vzhled postav.....	28
4.2 Promluva postav.....	29

4.3 Fokalizace	30
4.4 Charakteristika postav	31
4.4.1 Královna Dagmar	31
4.4.2 Otec Dobrohost	32
4.4.3 Soběhrd	33
4.4.4 Biskup Valdemar	33
4.5 Konstelace postav	34
5. V. B. Třebízský: Královna Dagmar, S. Čech: Dagmar – komparace	37
5.1 Komparace obsahu	38
5.2 Komparace formy a způsobu vyprávění	41
ZÁVĚR.....	44
SEZNAM TABULEK A GRAFŮ	46
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ	47

ÚVOD

Jedním ze dvou hlavních cílů této bakalářské práce je zpracování recepce života a díla českého spisovatele historických próz 19. století Václava Beneše Třebízského a následné vytvoření orientačního přehledu vydávání jeho děl. Recepce bude zpracována s pomocí monografie Karla Václava Raise, který se v ní zabývá především Třebízského životem a mimo jiné popisuje i osobní setkání s ním, v závěru však zmiňuje i seznam jeho děl a k některým z nich se vyjadřuje konkrétněji. Dále budou ke zpracování recepce použity články z časopisů *Květy*, *Ruch* a *Lumír* z let 1882 a 1884. Ve dvou případech se jedná o nekrology, ostatní jsou referáty o díle. Údaje o vydávání Třebízského románů a povídek budou shromážděny ze Souborného katalogu České republiky a na základě nich budou vytvořeny dva grafy, jež podají přehled o počtu vydání ve zvolených časových obdobích. První bude sledovat počet vydání všech prozaických děl, s výjimkou beletrie pro děti a homiletik, druhý bude zaměřen na frekvenci vydávání románu *Královna Dagmar*. Poté bude stručně charakterizováno vydávání v časopisech a v cizině.

Druhá část práce se bude věnovat analýze Třebízského poetiky na příkladu jednoho konkrétního díla. Zkoumaným dílem bude román *Královna Dagmar*, jedna z nejznámějších a nejrozsáhlejších Třebízského prací. Nejdříve bude stručně charakterizován děj a popsány důležité motivy vyskytující se v románu, pozornost bude věnována také otázce dobra a zla, respektive, jakým způsobem je na tyto opačné póly v románu nahlíženo. Další podstatnou část bude tvořit analýza postavy. Základní aspekty postavy – vzhled, jednání, promluva a jméno – budou charakterizovány teoreticky především za přispění monografie Bohumila Fořta *Literární postava. Vývoj a aspekty naratologických zkoumání* a knihy Daniely Hodrové *...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století* a následně bude provedena jejich analýza v samotném románu. Pozornost bude věnována také charakteristice hlavních postav a jejich konstelaci v příběhu, jež bude analyzována s pomocí monografie Otakara Zicha *Estetika dramatického umění*. Poslední část práce se zaměří na srovnání Třebízského *Královny Dagmar* s básní Svatopluka Čecha *Dagmar*, která byla pro tento účel zvolena, protože se zabývá stejným tématem jako Třebízského román. Při komparaci bude kladen důraz na historickou věrnost obou děl a na shody a rozdíly v jejich obsahu a formální stránce, přičemž se předpokládá, že diferencí mezi románem a básní bude více.

1. Recepce a vydávání děl

1.1 Recepce života a díla

„Přední pěstitel české povídky historické, spisovatel výtečný a naskrze originální, povaha vzácné ryzosti a ušlechtilosti, vzorný kněz-vlastenec [...]“ (Braun, 1884, s. 98).

O životě a díle Václava Beneše Třebízského je poměrně mnoho dokladů, ať už se jedná o monografie nebo o články z časopisů. Pro svoji práci jsem čerpala podklady z časopisů *Květy*, *Lumír* a *Ruch* a z knihy Karla Václava Raisa. Časopisecké zdroje pocházejí z let 1882 a 1884 a soustředí se na jednotlivá díla nebo jsou to nekrology, monografie *Václav Beneš Třebízský* byla napsána rok po spisovatelově smrti (1885) a pojednává především o jeho životě. Na závěr Rais zmiňuje nejznámější Třebízského práce.

1.1.1 Recepce života

Karel Václav Rais psal svoji knihu jako vzpomínku na Václava Beneše Třebízského, s nímž se dobře znal a jehož velmi obdivoval. V celém textu lze najít náznaky toho, jak si ho Rais vážil nejen jako člověka, ale i jako literáta a kněze. Důkazem toho může být už jen samotný počátek díla: „Rukou chvějící se беру do ruky péro, abych upřímným duším českým vyprávěl o zlaté zakopané hlavě, která českou vlast' a lid její měla převroucně ráda, která lidu českému v oběť přinášela požehnané své žití, plné práce horečné!“ (Rais, 1885, s. 9).

Rais uvádí jako datum narození Václava Beneše Třebízského úterý 27. února 1849, v čemž se neshoduje s některými jinými zdroji.¹ Popisuje vesnici Třebíz, rodný domek a zmiňuje se o jeho rodičích. O otci především v souvislosti s příběhy, které si u Benešů vypravovali sousedé, a také kvůli sbírce knih, jež horlivě četl, a Václav si mohl některé z nich vypůjčit. Příběhy z minulosti, které Třebízský slyšel jako dítě, měly velký

¹ Toto datum uvádějí rovněž Josef Braun v nekrologu pro časopis *Květy* a Lexikon české literatury. J. V. Sládek v nekrologu pro časopis *Lumír* uvádí datum 19. 2., Přehledné dějiny literatury nabízí jako den narození 24. 2.

vliv na jeho pozdější tvorbu: „Tu ve všem vizme ducha vychování národního, který později v pracích Václavových tak skvěle zazářil!“ (Rais, 1885, s. 24).

V roce 1861 odešel Třebízský z kvílické školy studovat do Slaného, v letech 1862-1866 byl žákem na tamním německém gymnáziu a poté na novoměstském gymnáziu v Praze. Učení se mu velmi dařilo, ve znalosti dějin se vyrovnal i svému profesorovi. V Praze se ale trápil kvůli odloučení od blízkých a také měl dojem, že všechna snaha vynaložená na učení mu není nic platná. Tehdy se začal učit slovanské jazyky: polštinu, ruštinu a slovinštinu. Po dokončení výuky na gymnáziu se věnoval studiu teologie, které dokončil v roce 1875, několik měsíců po smrti svého otce.

Byl vysvěcen na kněze a první místo přijal v Litni u Berouna, kde se mu ale nelíbilo. Karel Václav Rais uvádí, že Třebízského známý Jan Karel Řezáč tam působil jako farář, ale nebyl k němu laskavý a „[...] bránil mu, aby psal tím duchem, jaký z prací Benešových vane, duchem opravdu českým!“ (Rais, 1885, s. 44). Když se k tomu přidal ještě zánět plic, rozhodl se Třebízský, že se vrátí k matce do Třebíže.

Po zotavení roku 1876 nastoupil na kaplanské místo v Klecanech u Roztok, kde se s ním poprvé osobně setkal Rais. Jeho vzhled popisuje následovně: „[...] nebyla to štíhlounká postava, plná jarého života, téměř nebylo pokryto tmavými vlasy; hlava Benešova byla běličká skoro sněhově, postava prostřední, mužná, prsa široká, obličej kulatý, tváři přičervenalé, oči velké, modré. Obličej dosti mladistvý podivně vyjímал se pod těmi šedinami“ (Rais, 1885, s. 50). Oba spisovatelé se spřátelili a Beneš provedl Raise po okolí a ukázal mu svůj příbytek. Budovy, stromy, i sám Třebízský připomínali Raisovi jeho oblíbené romány a povídky. Za Třebízským chodili lidé ze širokého okolí, jednak proto, že si od něj půjčovali knihy a časopisy, jednak aby si poslechli jeho kázání. Rais byl velmi dojat, když si při své návštěvě v Třebízi jedno takové vyslechl: „Kázání Václava Beneše Třebízského jsou skvosty umění kazatelského, provanuté čistou, velkou vírou, nezkalenou nábožností a vroucím vlastenectvím“ (Rais, 1885, s. 62).

V roce 1878 se u Beneše projevila plicní choroba, kvůli níž se léčil v Mariánských Lázních. Zde se o něj staral jeho dobrý přítel, spisovatel Gustav Eim. Václav Beneš Třebízský zemřel 20. 6. 1884 po prudkém chrlení krve v pouhých třiceti pěti letech. Po pohřebním průvodu v Mariánských Lázních byl převezen do Prahy a 24. 6. pohřben na vyšehradském hřbitově.

„Buď mu v lidu českém, který tak vroucně miloval celým životem, věčná paměť!“ (Sládek, 1884, s. 303).

1.1.2 Recepce díla

Literární tvorba Václava Beneše Třebízského sestává především z románů a povídek odehrávajících se v minulých dobách české historie. Svými pracemi se snažil povzbudit národní cítění čtenářů. Nejvíce se zaměřoval na nejtěžší období minulosti, zvláště pak na husitské hnutí a dobu po bitvě na Bílé hoře. Nesnažil se obsáhnout historii jako celek, ale spíše se soustředil na určitou oblast (Slánsko, Berounsko, okolí Roztok) a do popředí děje stavěl jednotlivce. Karel Václav Rais píše, že „[...] na dramatickosti v pracích svých velmi si zakládal, pro ní dopustil se i většoslovných chyb, zkracoval věty, nejmenoval osob mluvících a p., čtenáře tím však uchvátil“ (Rais, 1885, s. 90).

Než začal psát, nastudoval si důkladně potřebné historické prameny, přestože ne vždy se jich striktně držel, jak uvedl František V. Vykoukal v referátu pro časopis *Ruch* o románu *Královna Dagmar* vydaného v roce 1884, v němž upozornil např. na to, že Třebízský líčí českého krále Přemysla Otakara I. jako dobrého manžela a otce, i když ve skutečnosti svoji ženu i děti zapudil. Dále napsal, že podle závěru knihy se domníval, že autor měl celý děj nejspíše širě založen, ale byl nucen poslední část zkrátit. Třebízský se podle něho ani příliš nesoustředil na charakteristiku postav. Vykoukal nepokládal toto dílo za nejzdařilejší kvůli nedostatkům v kompozici, ale neupíral mu jistou zajímavost (Vykoukal, 1884, s. 251). V podobném duchu se vyjádřil i k *Levohradecké povídce* v časopise *Květy*. Ze všech svých zdrojů Vykoukal Třebízského díla posuzoval asi nejkritičtěji.

Jiný doklad týkající se *Levohradecké povídky* zaslal do časopisu *Ruch* František Chalupa roku 1882. Chválil historickou věrnost povídky, „[...] jen by si bylo přáti, aby se více dělo a méně o ději vypravovalo“ (Chalupa, 1882, s. 125). Některá místa podle něho prozrazují nepromyšlenost, ale to neodporuje celkovému dobrému dojmu z díla.

Karel Václav Rais viděl největší přínos Třebízského děl v tom, že představil čtenáři českou minulost, ať už to byla doba slavná, nebo období velkého utrpení a uměl svými pracemi dobře vylíčit český lid a povzbudit ho. O románu *Královna Dagmar* napsal, že „[...] jest nejskvělejším pomníkem oné luzné ratolesti na lípě slovanské, jejíž dech blažil tisíce a tisíce obyvatelů dánských [...]“ (Rais, 1885, s. 94). Za nejkrásnější příběh pokládal Rais román *Bludné duše*, který líčí časy za Josefa II. Rovněž se mu velmi líbily Třebízského povídky, zvláště ty první, jež vyšly v časopisech *Lumír* a *Světobor* a byly podepsány jeho pseudonymy: „Byly ty povídky jako výkřik matky vlasti, zoufající

nad vlastními dětmi! Byly ty povídky jako slova z hrobů, ve kterých dřímou naši staří králové!“ (Rais, 1885, s. 41).

Václav Beneš Třebízský patří bezesporu k nejvýraznějším spisovatelům historických děl 19. století, jenž se svou láskou k vlasti zapsal do srdcí českého lidu.

„Vyslovte to jméno a všude, všude vám řeknou, že to dávný, dobrý a drahý jejich známý“ (Braun, 1884, s. 99).

1.2 Vydávání děl

Literární činnost Václava Beneše Třebízského spadá do období let 1871–1884. První práce uveřejnil již na gymnáziu v časopise *Zora*, jehož byl později redaktorem. Mezi jeho prvotiny patří i pohádky, které vydal anonymně u knihkupce Neuberta ve Slaném. První povídka, *Mara Bočarovna*, obrázek z bojů bulharsko-tureckých, byla otištěna v časopise *Světazor* v roce 1871. V tomtéž časopise a v periodiku *Lumír* vyšla i další díla, jež byla podepsána jmény V. Beneš, B. Václavovič nebo Periklid. Václav Beneš Třebízský napsal celkem asi 90 prací, většinou menší povídky, ale i několik románů, práce pro mládež a homiletika. Mezi jeho nejznámější historická díla patří romány *Anežka Přemyslovna* (1878), *Bludné duše* (1879), *Trnová koruna* (1883), *Královna Dagmar* (1883) a *V podvečer pětileté růže* (1884) nebo povídky *Levohradecká povídka* (1882), *Povídky karlštejnského havrana* (1885), *Bludaři* (1886) a *Dokonáno jest* (1886). Z beletrie pro děti jmenujme aspoň *Z rodné chaloupky* (1885), *Národní pohádky a pověsti* (1886), *Povídky starého zbrojnoše* (1887) a *Havraním perem* (1906), jeho kázání vyšla pod názvy *Pravdou k životu* (1882–1884) a *Pomněnky ve vínek božský* (1884). Poslední práce, povídka *Ušlapán*, byla vydána v časopise *Lumír* v roce 1884 už po smrti autora.

1.2.1 Sebrané spisy

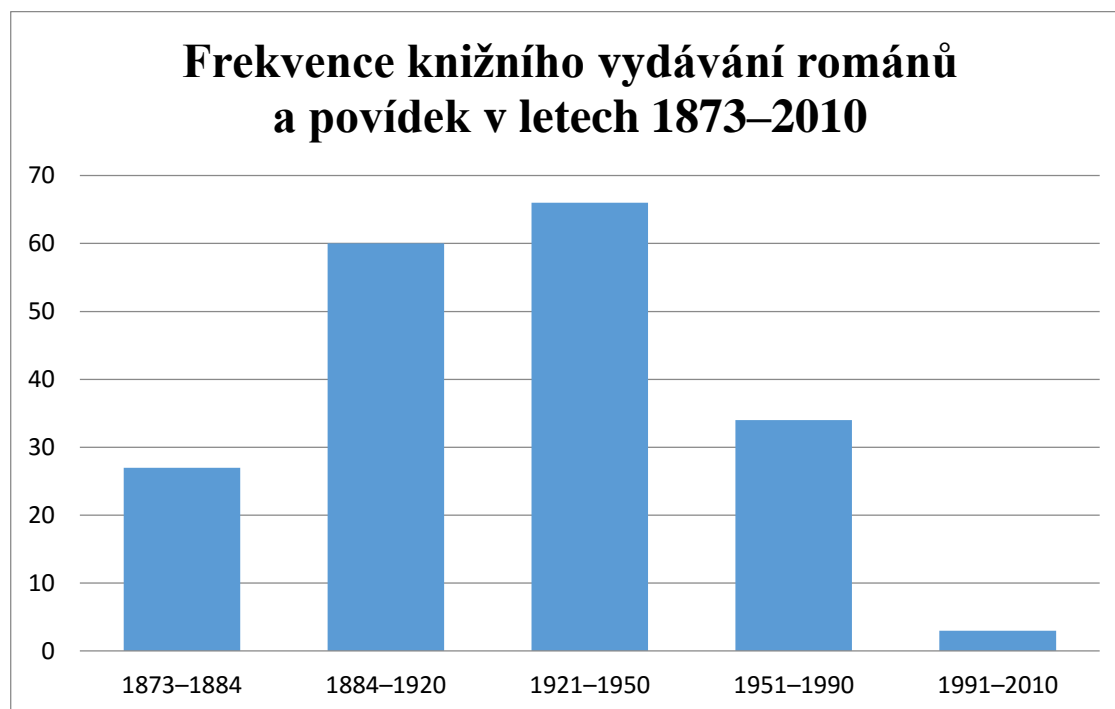
Nejlepší přehled literární činnosti Václava Beneše Třebízského podávají jeho sebrané spisy. První vydání z let 1884–1889 mělo pět dílů o patnácti svazcích, do dalšího otisku z let 1885–1896 byla přidána *Královna Dagmar*. Třetí vydání je z let 1893–1904,

čtvrté vydání bylo vytištěno v letech 1900–1908, páté v letech 1907–1913 a šesté v letech 1923–1924. První dvě vydal nakladatel František Šimáček, ostatní pak František Topič v Praze. Rozdělení se řídí podle námětů děje. První díl, *Pod doškovými střechami*, obsahuje drobné vesnické obrázky. Druhý díl, *V červánkách kalicha*, soustřeďuje historické povídky z období české reformace. K tomuto dílu se přiřazují svazky (*V září kalicha*), které zahrnují práce z rozkvětu husitství. Díl třetí, *Pobělohorské elegie*, shromažďuje díla z doby po bitvě na Bílé Hoře, čtvrtý díl, *Z různých dob*, zahrnující devět svazků, se zabývá širokým časovým obdobím. Zahrnuje díla z období přemyslovského, doby bezvlády, líčí dobu za Rudolfa II., osvícenské hnutí za Josefa II. i napoleonské války. Poslední díl (šestnáctý svazek) vyplňuje román *Královna Dagmar*, jenž je rozsahem největší z Třebízského prací.

1.2.2 Frekvence vydávání knih

Vydávání knižních děl Třebízského je ohraničeno roky 1873–2010. Sestavila jsem graf, který ukazuje počet vydání románů a povídek v pěti obdobích. Data jsem shromáždila ze Souborného katalogu ČR (www.caslin.cz).

Graf č. 1: Frekvence knižního vydávání románů a povídek v letech 1873–2010 (vlast. zpracování)

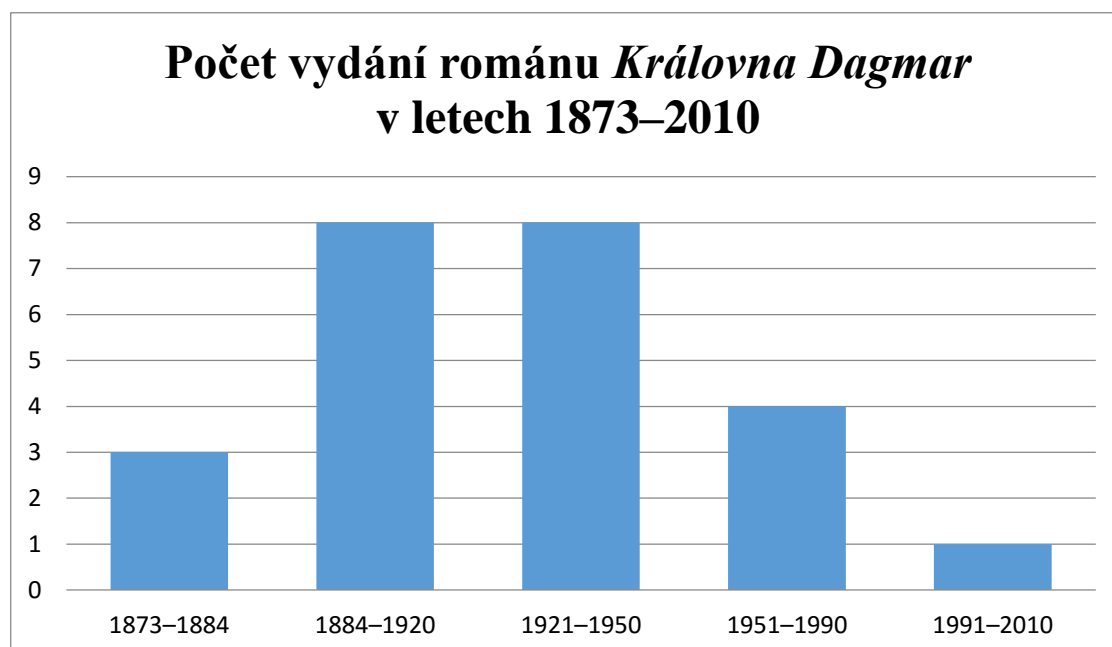

Graf nelze chápat jako úplný soubor všech vydaných knih, jedná se pouze o ty, které jsou k dispozici v knihovnách, jejichž fondy náleží do Souborného katalogu ČR. Mým cílem bylo podat přibližný přehled vydávání knih Václava Beneše Třebízského. Do zkoumaných dat jsem zařadila pouze romány a povídky otištěné samostatně a soubory povídek. Ponechala jsem stranou sebrané spisy, homiletika a literaturu pro mládež. Z výčtu jsem také vynechala ty tituly, u nichž se nedá jistě prokázat, ve kterém roce byly vydány.

Za autorova života (1873–1884) byly otištěny všechny jeho romány a některé povídky, dohromady dvacet sedm titulů. Nejvíce se knihy Třebízského vydávaly po jeho smrti a v 1. polovině 20. století, kdy jich do roku 1920 vyšlo asi šedesát a do roku 1950 přibližně šedesát šest. Ve druhé polovině 20. století jejich počet klesl zhruba o polovinu na třicet čtyři a za posledních dvacet pět let se zmenšil na úplné minimum. V tomto období (1991–2010) byly vydány pouze tři tituly: *Královna Dagmar* (1994), *Za dračí korunu: pověst ze Slánska* (1999) a *Bludné duše* (2010).

Nejčastěji samozřejmě vycházela ta díla, jež patří mezi nejznámější a nejoblíbenější z prací Václava Beneše Třebízského: romány *Bludné duše* (nejméně 18), *Levohradecká povídka* (nejméně 23x) a *Královna Dagmar* (nejméně 24x).

Graf č. 2: Počet vydání románu *Královna Dagmar* v letech 1873–2010 (vlastní zpracování)

Z grafu je patrné, že počet vydání románu *Královna Dagmar* je přímo úměrný množství všech vydaných titulů v jednotlivých obdobích. Nejvíce se jich vydalo v letech 1884–

1920 a 1921–1950, později jejich počet klesal a za posledních dvacet pět let byla nejrozsáhlejší Třebízského práce otištěna pouze jednou.

1.2.3 Vydávání v cizině

Několik titulů vyšlo i v cizině. Ve Slovinsku roku 1909 to byl román *Královna Dagmar (Kraljica Dagmar)*, v Chorvatsku *Bludné duše (Zabludjele duše)* v roce 1920, v Srbsku povídka *Kašpar Zdeněk Kaplír ze Sulevic (Kaspar Zdenek Kapler ze Sulevic: Historiske powědančko)* v roce 1921 a v témže roce v Německu *Ausgewählte Erzählungen: Für den Schulgebrauch herausgegeben.*

1.2.4 Časopisecké vydávání

Václav Beneš Třebízský přispíval hojně i do mnoha periodik. První povídku *Mara Bočarovna* zaslal do časopisu *Světazor* v roce 1871. Od roku 1878 psal pro časopis *Akademické listy*, od roku 1880 posílal své práce do časopisu *Květy*, od roku 1873 přispíval do *Lumíra* a od roku 1883 do časopisu *Ruch*. Jeho práce také vyšly v *Národních listech*, v *Obzoru*, v *Osvětě* a dalších periodikách.

2. Literární postava

2.1 Obecná charakteristika

Literární postava je jednou ze základních literárněteoretických kategorií spolu s pojmy děj, syžet, fabule, zápletka, událost, akce nebo prostředí. Je to určitý element, který nějakým způsobem figuruje v příběhu a hraje v něm více či méně důležitou roli. „Postava představuje takový prvek literárního díla epického a dramatického, který prostupuje všechny jeho roviny či složky a zřetelněji než jiné jeho prvky ukazuje jejich propojenost“ (Hodrová, 2001, s. 519). Literární postava je tedy jeden z nejdůležitějších prvků, jenž drží narativ pohromadě. Ve většině případů je literární postava reprezentována člověkem, ale lze najít i narativy s jinými subjekty. „Protože jsou aktéři v příběhu obvykle lidští, zdá se pohodlné nazvat tento aspekt Lidé. V románu byla představena i zvířata, ovšem s omezeným úspěchem, protože o jejich psychologii víme příliš málo,“ tvrdí ve své eseji *Aspekty románu* z roku 1927 Edward Morgan Forster (Forster, 1971, s. 51).

Současná literární teorie se zabývá především vztahem mezi literární postavou a dějem, který zkoumal již Aristotelés ve svém díle *Poetika*. V něm se Aristotelés mimo jiné zaměřuje na žánr tragédie a čin, jež považuje za její základní jednotku, a tvrdí, že postavy jsou v podřízeném postavení vůči ději. Výše zmiňovaný britský spisovatel a teoretik Forster zastává zcela opačný názor. „Někdy také zcela triumfuje děj. Postavy musejí odložit svou přirozenost při každé příležitosti, nebo jsou smeteny během Osudu, takže se oslabuje náš pocit, že jsou reálné“ (Forster, 1971, s. 100). Podle jeho pojetí jsou tedy postavy nadřazené ději, i když je občas nucen uznat i dominantní pozici děje.

2.2 Typologie literárních postav

Postavy lze dělit mnoha způsoby. Tím nejzákladnějším a nejvíce využívaným je pravděpodobně dělení na postavy hlavní a vedlejší. Hlavní postava bývá v textu nejčastěji zastoupena jedním subjektem, v některých případech i více, zatímco vedlejších postav může být v díle nespočetně, ať už jsou to ty, které se větší či menší mírou podílejí na ději, nebo ty, jež jsou pouze okrajově zmíněny. Hlavní postava se rovněž vyznačuje detailnější charakteristikou vnitřní i vnější.

Edward Morgan Forster člení postavy na ploché a plastické. Ploché postavy jsou jednoduché, jejich charakter se nemění, jsou „snadno rozeznatelné a snadno zapamatovatelné“ (Forster, 1971, s. 76–77). Plastické postavy se naopak vyznačují tím, že „jsou schopné překvapit nějakým přesvědčivým způsobem“ (Forster, 1971, s. 85), charakterově se vyvíjí a jsou složitěji konstruovány.

Podobné rozdělení uvádí ve své publikaci *...na okraji chaosu...*, která se zabývá poetikou literárního díla ve 20. století, i Daniela Hodrová ve spolupráci s kolektivem autorů. Hovoří zde o postavě-definici a o postavě-hypotéze. Postava-definice se vyznačuje tím, že je v textu plně vysvětlena, neponechává prostor pro jakékoli překvapení ve svém konání. Postava-hypotéza naopak není zcela determinována, její činy nemusejí být explicitně objasněny, a proto může svým konáním překvapit.

2.3 Existence postav

Jedna z otázek, jež si klade současná naratologie, zní, jestli literární postavy žijí a kde. „Postavy nemají ‚život‘, obdaříme je ‚osobností‘ pouze do té míry, do jaké je ‚osobnost‘ struktura nám známá ze života i z umění“ (Chatman, 2008, s. 144). Postavy samozřejmě nejsou skutečnými lidmi, jsou to „[...] sémiotické konstrukty založené fikčními texty [...]“ (Fořt, 2008, s. 57), to znamená, že jsou pouze jakousi nápodobou reálných lidských bytostí, proto u nich nelze hovořit o žití v tradičním smyslu slova. Bohumil Fořt uvádí dva přístupy k pochopení postav. Strukturalistický (sémiotický) přístup zkoumá postavu čistě jako entitu determinovanou textem, jako „textový fenomén“ (Fořt, 2008, s. 57). Druhý přístup, který je označován jako mimetický, se zabývá literární postavou v souvislosti s její podobností člověku. Tyto přístupy neexistují odděleně, ale vzájemně se prolínají.

2.4 Charakterizace postav

Charakterizaci můžeme popsat jako „[...] stávání se charakterem, jeho ustavování“ (Fořt, 2008, s. 63). Charakter je složen ze souboru vlastností, kterými disponuje literární postava, a stejně tak ze vzorců chování, jež jsou té které postavě vlastní. Typem potom nazýváme variantu charakteru reprezentující určitou sociální

skupinu. Postava-typ se vyznačuje vlastnostmi, chováním a skutky, typickými pro představitele dané skupiny.

Charakterizace postav v textu je prezentována dvojitým způsobem. Jedná se o přímou definici a nepřímou prezentaci. Přímou definicí literární postavy myslíme to, co je o ní explicitně řečeno, charakteristiku postavy substantivy a adjektivy. Nepřímá reprezentace nepojmenovává přímo, ale používá k charakterizaci postavy jiné způsoby.

2.4.1 Vzhled

Jedním ze způsobů nepřímé reprezentace literární postavy v textu je její vzhled. To, jak postava vypadá, nám může leckdy odhalit něco o jejím charakteru. Vzhled bývá vyjádřený popisem vypravěče nebo ostatních postav, jež se spolu s popisovanou osobou prezentují v textu. Součástí popisu vzhledu postavy je zpravidla oděv, který „[...] koresponduje s charakterem, profesí, společenským zařazením“ (Hodrová, 2001, s. 520–521). Vzhled se většinou objevuje v textu pouze jednou, když je čtenáři postava poprvé představena, posléze může být upravován, upřesňován, ale i úplně změněn. Míra popisu postav v díle se liší podle toho, zda se jedná o postavy hlavní, nebo vedlejší. Vzhled hlavních postav bývá popsán velmi detailně, ať už vypravěč zmiňuje obličej postavy, barvu jejích vlasů, očí, ale i barvu oděvu, jeho kvalitu, druh atp. Popis vedlejších postav je obvykle méně podrobný, někdy zcela chybí.

2.4.2 Jednání

Jednání postav je neméně důležitým prostředkem k získání informací o jejich charakteru. „[...] umožňuje nám usuzovat na jejich morální vlastnosti, ideje, názory, postoje, city a motivace a v neposlední řadě též na jejich vztah k okolí“ (Fořt, 2008, s. 67). Pokud chceme rozluštit, co znamenají činy určité postavy vzhledem k jejímu charakteru, musíme už mít zkušenosti z běžného života, stejně jako znalosti kulturních a literárních konvencí. Pomocí nich pak můžeme jednání literární postavy interpretovat.

2.4.3 Promluva

Promluva, tedy to, co postava říká, je dalším narativním aspektem nepřímé reprezentace. „Styl řeči postavy udává nejen její společenské zařazení, ale naznačuje i některé individuální vlastnosti“ (Rimmon-Kenanová, 2001, s. 71). Stejně jako vzhled a jednání, i promluva slouží k detailnější charakteristice literární postavy.

2.4.4 Jméno

Jméno je s postavou neslučitelně spjata, vyčleňuje ji ze souboru ostatních postav daného díla. Je to ekonomický prostředek odkazování k postavě. Nemusíme stále popisovat její vzhled nebo uvádět další charakteristiky, stačí zmínit její jméno a ihned si ho spojíme s postavou, ke které náleží. Jméno proto patří k atributům, jež se v díle pravidelně opakují (na rozdíl od popisu vzhledu postavy).

Postava bývá se svým jménem různým způsobem svázána, od úplné motivovanosti jména jejím charakterem, po nezřetelnou nebo chybějící motivovanost. Daniela Hodrová hovoří o dvou poetikách jména – romantické a realistické. Romantická poetika se vyznačuje „[...] určitou zastřeností a napětím mezi jménem a charakterem postavy [...]“ (Hodrová, 2001, s. 601), motivovanost není zjevná. Realistická poetika naopak pokládá jméno za lhostejné k postavě, k níž náleží. Ať už je míra motivovanosti jakákoli, je třeba si uvědomit, že každé jméno v textu (na rozdíl od skutečného života) je motivované, i to, u kterého se nám jeví motivovanost jako přinejmenším zastřená. Autor přece měl nějaký důvod, proč pojmenoval svou postavu právě tím jménem, jež jí dal, i když čtenář ho nemusí pochopit. Mezi motivovaná jména patří i jméno mluvící, „[...] které se opírá o zdůrazněný rys postavy, o vyhraněný postoj k životu a světu“ (Hodrová, 2001, s. 608). Mluvící jméno proto, že už samo o sobě nám „říká“ cosi o postavě, ještě než si o ní něco přečteme, poukazuje na její typickou vlastnost nebo rys.

Existuje mnoho způsobů, jak pojmenovat literární postavu. Nejtypičtější a nejfrekventovanější z nich je nazvat ji křestním jménem a příjmením, ve většině případů se v průběhu děje opakuje jen křestní jméno. Postava může mít také jen křestní jméno nebo jen příjmení, z nichž jedno nebo obě lze vyjádřit iniciálou. Opačný pól pomyslné přímky tvoří postavy bezejmenné, jež jsou označeny zájmeny, apelativy, popřípadě

jinými prostředky, což vede k „[...] oslabení identity postavy [...]“ (Hodrová, 2001, s. 525).

Tabulka č. 1: Typologie jména a postavy (Hodrová, 2001, s. 618)

jméno	všední	neobvyklé	mluvící
jméno + příjmení	Jan Kostka	Akakij Akakijevič Bašmačkin	Jiljí Kobus
křestní jméno	Pepin	Jaromil	Wille
příjmení	Marek	Půlpytel, Vyplampán, Zazaboucha, Hant'a	Dollarson
jméno = příjmení		Kvajde, Mutig, Molloy, „Mét“	Sepandán, Odjinud
jméno + iniciála	Josef K.		
iniciály	K., P., S., A., A ₁		

beze jména	zájmeno	apelativum	jiné označení
	já, on, ona	krysař, zrzka	Případ X

2.5 Fokalizace

Fokalizace je výběr informací, které autor ve svém textu nabízí čtenáři. Lze ji ztotožnit s pojmy perspektiva a úhel pohledu. Podle Gérarda Genetta, jenž tuto problematiku nejvíce rozpracoval, je fokalizace „[...] omezení ‚pole‘, tedy výběr narativní informace s ohledem na to, co tradičně nazýváme vševědounost“ (citováno podle Fořt, 2008, s. 46). Genette také uvádí tři druhy fokalizace: nulovou (vševědoucí vypravěč – pohled odjinud), interní (vyprávění s úhlem pohledu – pohled zevnitř) a externí (objektivní technika – pohled odjinud).

Dalším teoretikem, jenž se zabýval fokalizací, byl Franz K. Stanzel. Ve své publikaci *Teorie vyprávění* zkoumá typické vyprávěcí situace (jak je sám pojmenovává) a jejich základní atributy: modus, osobu a perspektivu. Modus je podle něho soubor různých způsobů vyprávění, přičemž rozlišuje mezi vyprávěním a zobrazením. Osobu chápe tím způsobem, že „[...] spočívá na relacích a vzájemném ovlivňování mezi

vypravěčem a románovými postavami [...]“ (Stanzel, 1988, s. 66). Stanzel pracuje s termínem osoba jinak než jako s jazykovědnou kategorií. Podle něho totiž promluva osoby nedostatečně rozlišuje mezi příslušností nebo nepřislušností k fikčnímu světu. Pojem perspektiva vysvětluje jako čtenářovo vnímání fikční skutečnosti, přičemž záleží na tom, jestli je děj prezentován zevnitř, tj. postavou (vnitřní perspektiva) nebo zvenku, tj. vypravěčem (vnější perspektiva).

2.6 Konstelace postav

Konstelací postav se rozumí „[...] souhrn všech literárních postav, které se vyskytují v dramatu nebo narativním textu“ (Nünning – Trávníček – Holý, 2006, s. 404). Tento pojem je blíže zaměřen na vzájemné vztahy jednotlivých postav, jež se mohou v průběhu děje měnit, a také na jejich jednání. Nejčastěji se rozlišují tři základní typy vztahů mezi postavami: přátelský, nepřátelský a lhostejný (Zich, 1986, s. 140), přičemž dvě postavy mezi sebou mohou mít oboustranný přátelský vztah, oboustranný nepřátelský vztah a oboustranný lhostejný vztah. Vyskytují se samozřejmě i typy smíšené, kdy jedna postava je přátelská vůči postavě, která je k ní nepřátelská atp. Podle toho, jestli se shoduje smýšlení a chování postavy, jsou dále vyčleňovány typy zjevný a zdánlivý. Kombinací vzniknou tyto vztahy: zjevný přátelský, zjevný nepřátelský, zdánlivý přátelský a zdánlivý nepřátelský. I v těchto případech lze vysledovat vztahy oboustranné (např. zjevný nepřátelský – zjevný nepřátelský) a vztahy smíšené (např. zdánlivý přátelský – zjevný nepřátelský).

3. Královna Dagmar – analýza Třebízského poetiky

Václav Beneš Třebízský postihnul svými romány a povídkami téměř celé dějiny českého národa – od počátků křesťanství až po první polovinu 19. století. Soustředil se především na temná období minulosti, kdy byla česká země zmítána boji a prostý lid trpěl tyranii svých pánů. Tyto těžké doby sloužily Třebízskému k tomu, aby ukázal, že i jednotlivci se může postavit zlu a zvítězit, a aby podpořil národní hrdost. To je dobře vidět i v jeho nejrozsáhlejším a zároveň nejvíce vydávaném románu *Královna Dagmar*.

3.1 Roviny vyprávění – téma a obsah

Román *Královna Dagmar* je rozčleněn do několika rovin vyprávění. V první části (*Na cizím chlebě*) pojednává o vyhnanství Přemysla Otakara I. a jeho rodiny v polské Míšni. Nemenší pozornost je věnována „[...] kruté a panovačné rozpínivosti Němců, utrpení a podmanění severních Slovanů [...]“ (Daněk, 1989, s. 355). Toto zotročení německými pány posléze vyústí v boj Slovanů za svobodu a v následné vyhoštění Němců z pobaltských krajin (*Na pokrevenské půdě*). Ve třetím díle (*Ve vlasti*) se Přemysl Otakar I. vrací do Čech a ujímá se trůnu a poslední část románu (*Na trůně královském*) se zaměřuje na dceru českého krále už jako na královnu dánskou Dagmar, která je oslavována a milována svým lidem.

Podle názvu práce by se mohlo zdát, že Třebízský vypravuje z velké většiny právě o dceři Přemysla Otakara I., o její vládě v dánském království a z její perspektivy. Hlavním tématem se však ukazuje být náboženská a politická situace v českých zemích a v zemích severních Slovanů. František V. Vykoukal považuje za hlavní obsah díla „[z]ápas Slovanů s lakotnými, panovačnými sousedy západními, boj přežilého pohanstva, jež chrání víru a zvyky národní od nepravých věrozvěstů, kteří jazykem nesrozumitelným hlásali sice lásku, ale přitom srdce neměli a jen za nástroj cizí z vůli sloužili [...]“ (Vykoukal, 1884, s. 250).

3.2 Zápas dobra a zla

Dobro a zlo je v dílech Třebízského vždy konkrétně definováno a čtenář je jasně srozuměn s tím, kdo náleží ke které straně. V *Královně Dagmar* jsou tyto dva protipóly pojímány jak v měřítku národním, tak v měřítku jednotlivců. Na straně dobra stojí Slované (Bodrci) jako jednolitý národ. S trochou nadsázky by se dalo říci, že všichni Slované jsou dobří – nepáchají zlé skutky, nevraždí, ale pouze se brání v boji a jejich největší touha je osvobodit se od náboženství, které je jim vnucováno, a od německých trýznitelů. Němci jsou naproti tomu vyličníci jako uzurpátoři a ukrutníci, kteří se snaží zcela utlumit slovanskou vůli a prosadit náboženství, jež je ale Slovanům představováno s mečem v ruce a se zlobou v srdci, tedy jako příslušníci zla.

Kamil Činátl ve své monografii *Dějiny a vyprávění*, v níž se zabývá Palackého *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě* jako zdrojem historické obraznosti národa, nabízí tabulku binárních opozic, která dobře vystihuje hlavní rysy obou stran:

Tabulka č. 2: Binární opozice – dobro a zlo (Činátl, 2011, s. 282)

zlo teokracie	dobro demokracie
útok	jen obrana
lež	pravda
násilí, právo pěstní	právo, humanita
tma	světlo
starý svět, minulost	nový svět, budoucnost
hmota	idea, duch
stát	národ
panství, touha ovládat	rovnost
zaostalost	pokrok
jezuitismus, machiavellismus, inkvizice	svoboda
krádež, loupež, kořist	práce
umělé	přirozené
Caesar	Ježíš

Někde na pomezí boje mezi dobrem a zlem se nacházejí Dánové. Proti sobě bychom mohli postavit jako příklad rytíře Estrichsona a jeho otce Prislava. Prislav kdysi pomáhal německému vojsku dobýt slovanské kraje a zotročit jejich lid (zlo – útok, násilí,

touha ovládat, minulost), zatímco jeho syn přispívá k oproštění Slovanů od nespravedlivého útisku (dobro – jen obrana, právo, humanita, rovnost, budoucnost). Je třeba dodat, že Estrichson je motivován láskou k dceři bukovského starosty, která se za něho nechce provdat, dokud nebude osvobozena její vlast (i ona jedná z popudu lásky, a to lásky k vlasti).

Výše zmíněné měřítko jednotlivců je pro Třebízského snad ještě důležitější. V jeho románech a povídkách totiž jeden člověk často reprezentuje celý národ, z něhož pochází, a to, jaký je, jak se chová a co činí, představuje povahu, chování a činy všech příslušníků toho kterého celku. Postavme teď proti sobě dva příslušníky dvou národů – Slovanů a Němců – otce Dobrohosta a rytíře Guncelína z Hagenu. Tito muži se zdají být výbornými zástupci svých národů z hlediska posuzování dobra a zla. Otec Dobrohost je představen jako vzorný křesťan, který se rozhodne opustit služby Přemysla Otakara I. a vydá se šířit slovo boží do pohanských severních oblastí. Zde se setkává s lidmi, kterým je vnučována křesťanská víra, v srdci však stále mají svoje staré modly a bůžky. Kříže, které jsou vztyčeny ve vesnicích, boří a svrhávají do řek. Otec Dobrohost se jim vlídnými slovy snaží vysvětlit, že samotný kříž nemůže za jejich útrapy, ale na vině jsou „[...] ti, kteří ho mezi vámi hlásali, ti, kteří vám ho vnucovali, ti, kteří ho po vašich vesnicích stavěli...“ A pokračuje: „Moji pradědové také ho neznali, také se proti němu, když jim jej z Bavor zvěstovali, vzpírali; ale přišli mužové, kteří před zraky jejich jazykem domorodým rozvinuli nejdojemnější obrazy, jakéž se kupí kolem toho kříže, když mu kypří půdu láska, když ji zalévá vděčnost a když ji nejrozkošnějšími květy pokrývá důvěra sdružená s upřímností...“ (Třebízský, 1989, s. 91). Účinek jeho slov se dostavil téměř okamžitě: „Tvrdé rysy v obličejích mužů měkly každým dalším slovem, jež vycházelo Dobrohostovými rty... Takhle jim ještě nikdo nikdy o kříži nemluvil a přece už v dědině jejich – v každičké pamatují ho od malička“ (Třebízský, 1989, s. 91). Vtom se přiřítí rytíř Guncelín se svou družinou a začne domorodce pobíjet. Dochází i k jeho přímému střetu s otcem Dobrohostem:

„A kdo jsi ty?“

Příšerný rytíř stanul i s koněm před otcem Dobrohostem.

„Boha svého i tvého služebník!“

„Pěkný služebník, když tu lid všude bouříš, však už se i tvé jméno k uším mým doneslo... Jsi-li tohoto kříže služebník věrný, proč štvěš proti kněžím, kteří ho ve zdejších kraji vztyčili...“

„Protože jsou nehodni, protože jsou sobci...“

Otci Dobrohostovi vystříkl obličejem celý proud krve. Rytíř Guncelín udeřil ho plochou meče svého do tváří (Třebízský, 1989, s. 92).

Z této krátké ukázky je patrné, jaké prostředky oba volí, aby dosáhli svého cíle. Zatímco otec Dobrohost přichází v míru a s pokorou v srdci, snaží se na lidi působit slovy, rytíř Guncelín raději vše řeší za pomoci zbraní a násilí (právo, humanita vs. násilí, právo pěstní). Třebízský posléze zdůrazňuje, že slova jednoho Slovana dokázala za nepoměrně kratší dobu to, co se nepodařilo mečům Němců za dlouhé roky, totiž přivést lid z Pobaltí ke křesťanství. První skutečně věří v Boha a uznává pravé křesťanské hodnoty, druhý používá křesťanství pouze jako zástěrku pro svoje zlé skutky (pravda vs. lež). Otec Dobrohost je popisován jako obyčejný člověk, svatý muž, jenž šíří slovo boží, kdežto Guncelín „[...] byl těchhle krajin učiněným zlobohem [...]“ (Třebízský, 1989, s. 92). Příslušnost k dobru nebo ke zlu může evokovat i samotné jméno postavy. Od toho, kdo se jmenuje Dobrohost, má tedy slovo „dobro“ přímo obsaženo ve svém jméně, se zajisté neočekává, že bude loupit, vraždit nebo páchat jiné odporné skutky. Jméno rytíře z Hagenu už ale samo o sobě budí v lidech strach: „Guncelínova jména báli se tu více než samého Černoboha“ (Třebízský, 1989, s. 92). Podobně bychom mohli proti sobě postavit opata Božetěcha a bratra Demetra z románu *Z letopisů sázavských*.

V případě konfrontace otce Dobrohosta s Guncelínem zvítězilo zlo, ale jen na krátkou chvíli – německý rytíř je zanedlouho zabit v boji Estrichsonem, Dobrohost je osvobozen, připojuje se k Dánovi jako jeho rádce a za nějakou dobu se znovu setkává s českou knížecí rodinou.

Uvedu ještě dvě postavy, jež by mohly rovněž posloužit za příklad dobré a zlé strany – Demuta a Jindřicha Lva. Přemysl Otakar I. hledá u Jindřicha Lva pomoc a přístřeší, které mu německý pán poskytne, ale pod falešnou záminkou. Rozhodne se totiž zradit českého knížete císaři v Itálii. Přemysla varuje Slovan Demut, sloužící na Jindřichově hradě, a pomůže mu uprchnout. Znovu proti sobě stojí Slovan a Němec, první chce pomoci, druhý touží zradit.

Po poražení Němců nastanou ve slovanských zemích klid a mír, jež však trvají pouze krátkou dobu. Tentokrát se zlo vzrývá mezi samotnými Slovy. Vlchevci, nejzavilejší vyznavači starých pohanských bohů, odmítající křesťanství, jsou ochotni spojit se s bývalými uzurpátory, jen aby se zbavili nenáviděného kříže. Němci začnou znovu plenit a zabíjet, ale i v tomto případě jsou poraženi Dány, kteří přijedou utlačovaným na pomoc. Opět zde má důležitou roli otec Dobrohost, jež se násilníkům

postaví, ale zaplatí za to svým životem. „Otče Dobrohoste... Tys za nás položil život svůj... jako někdy ten Ukřižovaný, kterého jsi nás učil znát... Jak se ti odměníme... Tys sebe samého obětoval... Čím se ti odsloužíme?“ (Třebízský, 1989, s. 329). Dá se říci, že je zde stylizován do postavy mučedníka, který je za své přesvědčení a svou víru v Boha ochoten i zemřít.

3.3 Motivy

V románu se vyskytují dva důležité motivy, které se často opakují – kříž a sokol. Pokusím se je charakterizovat a zjistit, jestli mají nějaký zvláštní význam pro děj nebo plní funkci určitého symbolu pro některé z postav.

3.3.1 Kříž

Nejdůležitějším a nejzjevnějším symbolem románu je bezpochyby kříž, na který je nahlíženo ze tří pohledů: otce Dobrohosta, severních Slovanů (Bodrců) a německých knížat. Otec Dobrohost vnímá kříž jako symbol největšího dobra, lásky, míru a pokoje. Křesťanství pro něho znamená život a svobodu. Úplně opačné pocity zpočátku vyvolává kříž u Bodrců, jež ale plynou z nepochopení knězova myšlení a z falešného zvěstování křesťanství Němci. Slovanské kmeny z Pobaltí nenávidí kříže, které jsou umístěny u jejich obydlí, protože představují symbol jejich poroby, nesvobody jak náboženské, tak fyzické. Proto se snaží kříže zničit a doufají, že se tímlepší jejich životní situace. Ovšem kříž, tak jak ho znají, pouze symbolizuje jejich utrpení, ale není jeho příčinou, jak se jim snaží vysvětlit otec Dobrohost. Německá knížata stojí ve vztahu ke kříži na druhém konci pomyslné přímky hodnot. Mají s otcem Dobrohostem stejný cíl – přinést křesťanství do pohanských oblastí – ale úmysl jejich jednání je zlý a sobecký, jak už bylo řečeno výše. Využívají symbol kříže pouze jako prostředek k zotročení jiného národa.

Po poražení a vyhnání uchvatitelů se vztah velké části Bodrců ke kříži začíná měnit, dochází ke změně chápání symbolu. Pod vlivem otce Dobrohosta se z pohanů stávají křesťané, ovšem ne takoví jako za časů německé tyranie, ale opravdoví, kteří skutečně věří v Boha a nemodlí se z přinucení.

3.3.2 Sokol

Sokol je v textu spojován především s postavou Niklota, bývalého knížete, pohana, který je jakousi hlavou povstání proti Němcům. Oba se objevují už na úplném počátku románu, kde se Niklot setkává s Přemyslem Otakarem I. Můžeme si zde všimnout jisté personifikace, zdá se, že sokol má až téměř lidské rysy: „Sokol, zdálo se, že těmto slovům starcovým úplně rozuměl, protože prorazil zobanem jeho skřek, že děvushka hlavinku ukryla ještě bázlivěji než prve před starochem“ (Třebízský, 1989, s. 8). Niklot sám ho jistě nepovažuje za obyčejné zvíře, protože s ním hovoří a dokonce ho vyzývá k řeči: „Povídej, sokole můj, povídej, co udělal nám... Já nemohu! [...] Rozumíš těmhle ptačím zvukům? – Je v nich obsaženo všechno, co jsme vytrpěli, co trpíme...“ (Třebízský, 1989, s. 8). Je zajímavé, že lze identifikovat i proces opačný, totiž jakousi symbolickou přeměnu ve zvíře: „Já budu žít... ale mezi lidmi nikoliv... mezi sokolí bratří bude bydlo mé... A člověčí tvář vezmu na sebe, jen když toho bude potřeba... A kde jen krůpěj naší krve, všude zaletím, všude jim neštěstí naše vypovím, aby měli na věčné časy z nás výstrahu...“ „A kde tě neposlechnou...?“ „Oči jim vyklubu, obličej spáry rozderu, až do srdce se dostanu, a rozklobám jim ho za živa...“ (Třebízský, 1989, s. 9).

Sokol je zde pokládán za ztělesnění svobody, volnosti, kterou Bodrci nemají a již by chtěli získat. Zatímco sokoli se mohou volně pohybovat po nebi, letět kamkoli se jim zachce, severní Slované jsou připoutáni k zemi německými okovy. Později se setkáváme se sokolem v jiné roli – pomocníka – a to, když zavede Soběhrda Černína, který má za úkol najít Přemysla Otakara I., na místo, kde český kníže přebývá.

4. Pojetí postavy v románu Královna Dagmar

4.1 Vzhled postav

Václav Beneš Třebízský se ve svém románu Královna Dagmar explicitním popisem vzhledu postav příliš nezabývá. Důležitější jsou pro něho jejich skutky a chování, a proto nechává volný prostor představivosti čtenáře, který si z několika málo střípků musí vystavět celý obraz. Tak se například o Přemyslu Otakarovi I. dozvídáme pouze to, že má „tmavě modré, veliké oči“ (Třebízský, 1989, s. 7), Niklot je charakterizován jako bělovlasý stařec s kostnatýma rukama a zjev budoucí královny Dagmar není zpočátku zachycen vůbec. Větší prostor pak autor věnuje vykreslení oděvů, jež může čtenáři leccos o postavě napovědět. Když jedou Přemysl se svým švagrem Albrechtem do boje proti Čechům, je věnována zvláštní pozornost jejich zbroji: „Na markraběti železo na železu, helma jeho zhotovena podle nejnovějšího způsobu [...] ocel sama chráněna ještě silnými železnými obruči, přilbice podobna spíše nádobě s rovným poklopem. Na těžké hedvábné stužce zavěšen štít, jímž mohl se zakrýt od obličejů až po sedlo. U boku jeho zvonil o ostruhy těžký meč starosaský“ (Třebízský, 1989, s. 17–18). „Přemyslovu hrud' krylo toliko pouhé kožené krzno, pod nímž přiléhala k tělu tak zvaná drátěná košile [...] Na hlavě jen tak zvaná polopřilba, a kůň bez jediného prutu železného. Meč po levé straně také jen tak jednoduchý“ (Třebízský, 1989, s. 18). Z tohoto obrazu je zřejmé, že Albrecht si jako markrabě může dovolit oblékat nejlepší zbroj, zatímco Přemysl, jenž v tuto chvíli nemá žádné postavení, je nucen vzít zavděk tím, co je mu nabízeno. Navíc lze z výrazů *toliko pouhé* (krzno), *tak zvaná* (košile), *tak zvaná* (polopřilba) a *jen tak* (jednoduchý meč) usuzovat, že kvalita jednotlivých částí výzbroje nebyla nijak valná. Při líčení Albrechtovy zbroje se tato spojení slov vůbec neobjevují. Tento rozdíl v popisu kvality oděvů ostře kontrastuje s budoucím děním. Albrecht je Čechy vypuzen ze svého hradu a ocitá se ve stejné pozici, v jaké byl dříve jeho švagr, je vyhnancem, přišel o svoje sídlo a o postavení. Přemysl se naopak z vyhnance stane českým králem, jejich role se tudíž úplně promění. Občas se setkáváme s popisem až parnasistním, například když čteme o skvělosti oděvů svatebčanů na svatbě Jitrušky a

Estrichsona: „Staroslovanské řízy lemovány nejvzácnějšími kožešinami, na čapkách peří jakoby z perutí ptáků zrovna báječných, obručí i náramky na rukou ženských z nejlepšího zlata, spony na pláštích, jehlice na hrudích nejdovednější práce zlatnická, kolem bílých labutích hrdel navlečeny na stužkách perly [...] a ve vlasech na skráních diadémy s nejskvostnějšími drahokamy“ (Třebízský, 1989, s. 165). Tento obraz působí na čtenáře pozitivně a jeden z důvodů tohoto kladného vyznění je, že se jedná o svatbu, která je většinou spojená s veselím, štěstím a nádherou, tedy s pozitivními pojmy. Další důvod lze spatřovat i v osobách, jež svatbu slaví. Jitruška s Estrichsonem jsou kladné postavy, k nimž čtenář pociťuje sympatie a přeje jim štěstí. Naopak v jiném obraze je přepych pokládán za něco nepatřičného: „Kázání bylo řečí německou [...] ale kazatel mluvil tak nezvyklým přízvukem, že mu nebylo téměř rozumět. [...] Posluchači tkvěli však na hlasateli slova Božího neodvratným zrakem, zdálo se, že již tak ze zvyku či spíše z přinucení. [...] Potom vyšlo několik kněží k oltáři. Všecko na nich zlatem jen hořelo. Lemování na bohoslužebných rouchách byla na kolik prstů široká a roucha samotná z nejtěžšího hedvábí“ (Třebízský, 1989, s. 88). Zde vypravěč staví do kontrastu bohatství kněží s chudobou obyčejných lidí, kteří jsou navíc přinuceni uctívat cizí náboženství a poslouchat kázání v nesrozumitelném jazyce.

4.2 Promluva postav

Styl řeči postav je v celém díle jednotný, autor nedělá rozdíly mezi mluvou obyčejných lidí a šlechticů, mezi vyjadřováním Němců a Slovanů atd. Promluvy jsou psány neutrálním, spisovným jazykem, není užíváno slangových nebo hovorových výrazů. Poměr mezi přímou řečí postav a vyprávěním vypravěče je přibližně vyrovnaný, ani jedna složka příběhu nemá výraznou převahu. Třebízský hojně využívá pomlčky, a to většinou v přímé řeči, kde mají několik funkcí. V některých případech mohou zastupovat čárku před oslovením: „Ty se opovažuješ pohanět mne – ty pohanský otroku?“ (Třebízský, 1989, s. 95) a nahrazovat čárky, jež ohraničují vsuvku: „[...] necht' se nikdo neopovažuje – duše jeho přešla by ve zvíře prašivé a do konce dnů světa neměla by pokoje – korouhev rozvínovat [...]“ (Třebízský, 1989, s. 120). Jindy zaplňují mezery mezi zvoláními: „Semhle, Vratislave! – Po můj bok! – Hr!“ (Třebízský, 1989, s. 133) nebo označují pauzy v řeči: „Dobrý, starostlivý brachu! – Máš – pravdu – máš – tak mi to leží všecko na mysli [...]“ (Třebízský, 1989, s. 142). Tyto pomlčky často slouží k vyjádření

emocionality výpovědi. Autor poslední uvedené promluvy díky nim působí zamyšleným, smutným, možná až zasmušilým dojmem. Můžou však značit i rozrušení nebo strach promlouvajícího.

Promluvy postav nejsou téměř nikdy uvozeny a to může dělat problémy čtenáři, jenž si vždy nemusí být jist, která z postav právě mluví. Neobjevují se zde výrazy *řekl*, *odpověděl*, *zeptal se*, *namítnul* atp. Autora promluvy lze poznat podle věty, která jí předchází nebo jež po ní následuje. V některých situacích ale není příliš důležité, kdo přesně promlouvá:

„Kdo to učinil?“

„Běsi, pane hrabě!“

„Nevěřím v běsy...“

„Dáblové, pane hrabě!“

„Kde vaše dcery – kde družičky?“

„Běs jim udělal!“

„Kdo že, otročino?“

„Dábel, pane hrabě!“

„Což dosud nedá pokoje?“

„Zlá ruka lidská, milosti, všeho původcem...“

Sedláci ani nedýchají, hlavy jejich pořád tak sklopené [...] (Třebízský, 1989, s. 69).

Z přítomnosti oslovení je patrné, že na jedné straně dialogu stojí pan hrabě, a podle charakteru rozhovoru můžeme usoudit, že mu odpovídají lidé jemu podřízení. O koho se jedná, poznáme až z kontextu, do něhož je dialog zasazen. Takto tvořené promluvy mají za následek zrychlení děje a na čtenáře působí dojmem opravdovosti, má pocit, jako kdyby opravdu slyšel postavy mluvit.

4.3 Fokalizace

Vyprávění není konstruováno z pohledu jedné postavy, vypravěč nechává čtenáře postupně nahlédnout do celé řady postav. V celém díle dominuje vševědoucí vypravěč, ví, co si všechny postavy myslí a co cítí. Slovy Gérarda Genetta se tedy jedná o nulovou focalizaci (vševědoucí vypravěč – pohled odjinud).

4.4 Charakteristika postav

4.4.1 Královna Dagmar

Postava královny Dagmar má v románu zvláštní pozici. V prvních třech dílech, kde je představena jako dítě a mladá dívka, nehraje v ději žádnou důležitou úlohu, působí v něm pasivně a projevuje se pouze jako pozorovatelka okolního dění. Situace se mění, když se ve čtvrtém díle z přemyslovské princezny stane dánská královna. Dagmar se začne aktivně zapojovat do děje, dělá svá vlastní rozhodnutí a stává se odpovědná za svoje činy.

Na vylíčení vzhledu postav není kladen žádný zvláštní důraz, jak již bylo zmíněno výše, a nejinak je tomu u Dagmar. Čtenář se dozvídá pouze to, že má modré oči a že je krásná. Vnitřní charakteristice věnuje autor mnohem větší pozornost. Ta je vykreslena pomocí vzájemných vztahů postav a samozřejmě i prostřednictvím samotného královnina jednání. Její chování lze vylíčit jako vlídné a laskavé ke všem lidem bez rozdílu, což se projevuje již od samého začátku příběhu, když se přimlouvá za starce Niklota, který má být z rozkazu jejího strýce popraven. Postupně se z královny Dagmar stává postava až neskutečná. Všichni lidé si ji zamilují, jen co ji poprvé spatří. Výjimkou je strýc jejího manžela, jenž se ho snaží svrhnout z trůnu. Dagmar pomáhá nemocným morem, ale sama se touto nemocí nenakazí, zbaví Jitrušku šílenství, které na ni přivolal zlý vlčevtec, a usmíří svého manžela s jeho strýcem. Tato idealizace hlavní postavy měla zajisté povzbudit vlastenecké cítění lidí.

Zajímavá je rovněž problematika jejího jména v románu. Jméno, které bylo přemyslovské princezně dáno při narození, je ve většině případů užíváno v podobě Drahuška, jak otcem Dobrohostem, tak i samotným vypravěčem, což značí jejich vřelý vztah k postavě a také leccos napovídá o jejím charakteru ještě před tím, než si na něj čtenář udělá vlastní názor. Pojmenování Drahomíra se v textu objevuje sporadicky. Nebylo totiž mezi obyčejnými lidmi v oblibě kvůli skutkům jeho dřívější nositelky, matky svatého Václava. Místo něho se setkáváme se jménem Markéta nebo Markyta, jež bylo budoucí královně dáno při biřmování v Německu. Ona sama ho však nepoužívá a zůstává věrná svému původnímu. To může znovu značit preferenci aspektu českého před německým. Po příjezdu do Dánska se z princezny Drahušky stává královna Dagmar a

tento přerod je pro děj velmi důležitý. Jméno Dagmar² jí „zvolili“ sami dánští obyvatelé ihned, jakmile ji poprvé uviděli. Věcný význam tohoto pojmenování může ukazovat jak na krásu jejího vzhledu, tak na krásu duševní. Lze ho ale chápat i jiným způsobem. Tím, že prostí lidé budoucí královně vybrali nové jméno, vyjádřili jistou spřízněnost s její osobou a zároveň ji přijali mezi sebe jako jednu z nich. Rovněž tak dali najevo svá očekávání, ohledně milující matky národa, která jim bude pomáhat a přimlouvav se za ně. Za toto vše se jim královna Dagmar posléze odvděčí tím, že jejich očekávání splní, a tím se pouto mezi nimi ještě více utuží.

Podle typologie postav Edwarda Morgana Forstera bychom královnu Dagmar zařadili pravděpodobně mezi postavy ploché, této definici by odpovídala i postava-definice v nomenklatuře Daniely Hodrové. Nepřekvapí čtenáře svými skutky ani chováním, její povaha je od počátku předvídatelná a pevně daná, což byl i záměr autora. Je ale otázkou, zda ji lze pokládat za postavu jednoduchou, jejíž charakter se vůbec nevyvíjí.

4.4.2 Otec Dobrohost

Otec Dobrohost patří mezi nejdůležitější postavy příběhu. Je to on, kdo v malé princezně probouzí vlastenecké cítění svými příběhy o slavné české historii, a vychovává ji tak, aby byla jednoho dne schopna stát se královnou. Neméně důležitá je jeho výprava k severním Slovanům, kde se snaží dosud pohanské obyvatelstvo přivést ke křesťanství, což je jeho hlavní a největší cíl. Otec Dobrohost je člověk, který se snaží pomáhat lidem ve svém okolí, stojí tedy zcela na straně dobra. Stejně jako královnu Dagmar, i jeho bychom s největší pravděpodobností přiřadili k postavám plochým, protože ničím nevybočuje z předepsané osnovy, neučiní nic neočekávaného, a čtenáře tudíž ničím nepřekvapí. Za povšimnutí stojí, že kněžův charakter je do jisté míry vylíčen již na začátku románu, ne však vypravěčem, ale prostřednictvím dvou postav – Albrechta a Přemysla – s opačným názorem. Albrecht si myslí, že otec Dobrohost skrývá svoji skutečnou tvář za maskou vlídnosti, zatímco Přemysl ho brání.

Dobrohostova povaha je naznačena už samotným jeho jménem, jež vzniklo spojením slov *dobry* a *host*. Ta můžou odkazovat k Dobrohostově misi na severu, kde je

² Dagmar = paní denní, jitřenka.

považován za „hosta“, který přišel šířit dobro. Podle typologie jména³ lze toto jméno považovat za mluvící, neboť zdůrazňuje charakteristický rys postavy.

4.4.3 Soběhrd

Soběhrd z rodu Černínů je další z hlavních postav příběhu. Na příkaz svého otce se spolu se svými bratry vydává hledat Přemysla Otakara I., aby ho přivedl z vyhnanství zpátky do vlasti. To splní a z Přemysla se stává český král. Soběhrd má tedy velký podíl na budoucích událostech, neboť panovník české země slíbí ruku svojí dcery dánskému protějšku až poté, co usedne na královský stolec.

Postava Soběhrda se vyznačuje přítomností jistých romantických rysů, jež nejsou v historickém díle úplně obvyklé. Jedná se především o neopětovanou lásku ke královně Dagmar, která ho vede k cestě do Dánska, kde má v úmyslu škodit jejímu manželovi. Vystupuje v přestrojení a nikdo nezná jeho jméno. To z něho dělá alespoň z počátku tajemnou postavu, o jejímž původu není nic známo. Svou identitu odhaluje, když si uvědomí, že by svými činy mohl ublížit i Dagmar, a odchází neznámo kam.

Soběhrda můžeme pokládat za jednu z plastických postav příběhu. Je schopen překvapit svým jednáním a jeho charakter doznává značných změn.

4.4.4 Biskup Valdemar

Biskup Valdemar, jako jediná z hlavních postav, nemá hned od počátku ke královně Dagmar pozitivní vztah, není okouzlen její osobou jako ostatní. U této postavy je rovněž vidět největší charakterový posun – ze záporné strany na kladnou. Biskup by měl být královně velmi vděčný, protože mu vyprosila propuštění z vězení. On však začne plánovat vzpouru s cílem svržení krále Valdemara z dánského trůnu. Až když je zadržen a Dagmar mu odpustí, stáhne se do ústraní a kaje se ze svých hříchů. Poznal totiž, že dobrota královny je opravdová.

Můžeme tedy konstatovat, že biskup Valdemar je další plastickou postavou příběhu. Jedná se o složitě koncipovanou postavu, jejíž charakter se promění v největší možné míře.

³ Hodrová, 2001, s. 618. Viz výše.

4.5 Konstelace postav

Konstelace postav je v románu předem dána především příslušností k určitému národu. Obecně se dá říci, že Slované a Němci k sobě navzájem pociťují zjevné nepřátelství, Němci však mohou předstírat přátelství, aby dosáhli určitého cíle.⁴ Příslušníci jednoho národa mezi sebou mají až na výjimky⁵ vztahy kladné. Vztahy se v průběhu příběhu většinou nemění, zaměříme se ale na ty, které proměnou projdou. Jedním z nich je vztah biskupa Valdemara k Dagmar. Biskup předstírá vděčnost, když mu královna vyprosí propuštění z vězení, ale už si připravuje plán, jak se zmocnit trůnu (zdánlivé přátelství). Posléze odhaluje svoje pravé záměry (zjevné nepřátelství), ale když je mu odpuštěno, uvědomuje si svoje pochybení (zjevné přátelství). Dalším příkladem může být měnící se vztah Soběhrda k Dagmar. Na počátku příběhu, ještě než se Dagmar provdá, je zjevně přátelský. Poté, co ztratí veškeré naděje na sňatek s ní, zaujme zjevný nepřátelský postoj vůči jejímu manželovi, a tím pádem i zdánlivý nepřátelský postoj vůči Dagmar. Soběhrd sice nemá v úmyslu jí ublížit, ale v důsledku jeho činů zaměřených proti dánskému králi by k tomu nepochybně došlo. V závěru příběhu upustí od svého záměru a jeho vztah se znovu mění na zjevný přátelský. Vztah Královny Dagmar k oběma mužům se nemění a zůstává zjevný přátelský, i ve chvílích, kdy se k ní chovají nepřátelsky.

Žádná z postav příběhu nedostává výrazně víc prostoru než postavy ostatní. Nejvíce se v textu objevují postavy Dagmar, Dobrohosta a Přemysla Otakara I. Dagmar se v díle vyskytuje ve dvaceti devíti kapitolách, Dobrohosta najdeme ve dvaceti dvou kapitolách a Přemysla v sedmnácti z celkových padesáti dvou kapitol. Poměrně nízká frekvence výskytu hlavních postav v textu souvisí s polytematičností příběhu. Dagmar například vůbec nefiguruje u bratrského smíru, díky němuž se její otec stane českým králem, Dobrohost není téměř přítomen vládě svojí svěřenkyně v Dánsku atp. Nejmenší prostor dostává biskup Valdemar, jenž je přítomen v pouhých devíti kapitolách. To je zapříčiněno jeho spjatostí s dánským prostředím, které je tematizováno až v závěrečném díle knihy.

Rozdíl ve výskytu postav jsou patrné i v jednotlivých dílech románu. V první části, jež se věnuje vyhnanství přemyslovské rodiny, se z hlavních postav objevují pouze

⁴ Např. Jindřich Lev, který nabízí Přemyslovi pomoc, ale má v úmyslu ho zradit, aby se zavděčil císaři.

⁵ Např. vlčevci nenávidíce Slované, kteří přijali křesťanství.

Dagmar, Přemysl, Dobrohost a Niklot. V následujícím díle se děj přesouvá k boji mezi Slovy a Němci a do příběhu vstupují postavy Jitrušky a Estrichsona, nejvíce se v jednotlivých kapitolách objevuje Niklot, méně do děje zasahuje Dagmar. Ve třetí části, která je zaměřena především na události spojené s navrácením se Přemysla Otakara do Čech, přibývají postavy Soběhrda a krále Valdemara, naopak mizí Niklot, jenž v předchozí části zemřel. Nejčastěji se v textu setkáváme s Přemyslem, těsně za ním následuje Dagmar a Dobrohost. V závěrečné části už figurují všechny postavy kromě Niklota. Dominantní postavení mezi nimi má Dagmar, následována Valdemarem a biskupem Valdemarem, na ústupu jsou Přemysl a Dobrohost.

Z tohoto rozboru však nelze vyvozovat jednoznačné závěry týkající se důležitosti postav v jednotlivých dílech románu. Dobře je to vidět na postavě královny Dagmar, která se sice ze všech postav (spolu s otcem Dobrohostem) nejčastěji objevuje v první části, ale nelze říci, že by zde v ději hrála příliš důležitou úlohu.

Tabulky č. 3–6: Výskyt hlavních postav v románu Královna Dagmar (vlastní zpracování)

Postava	Díl první										
	Kapitoly	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Dagmar											
Dobrohost											
Přemysl											
Niklot											
Estrichson											
Jitruška											
Soběhrd											
Valdemar											
biskup V.											

Postava	Díl druhý													
	Kapitoly	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Dagmar														
Dobrohost														
Přemysl														
Niklot														
Estrichson														
Jitruška														
Soběhrd														
Valdemar														
biskup V.														

Postava	Díl třetí											
	Kapitoly	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Dagmar												
Dobrohost												
Přemysl												
Niklot												
Estrichson												
Jitruška												
Soběhrd												
Valdemar												
biskup V.												

Postava	Díl čtvrtý																		
	Kapitoly	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Dagmar																			
Dobrohost																			
Přemysl																			
Niklot																			
Estrichson																			
Jitruška																			
Soběhrd																			
Valdemar																			
biskup V.																			

5. V. B. Třebízský: Královna Dagmar, S. Čech: Dagmar – komparace

Osobou přemyslovské princezny, jež se stala dánskou královnou, se nechal inspirovat kromě Třebízského i Svatopluk Čech. Pro svoji *Dagmar* čerpal podklady ze dvou studií Jana Erazima Vocela otištěných v *Časopise českého Musea* v roce 1846⁶, studoval dánskou historii a dokonce podnikl i cestu do dánského království. Jeho báseň byla poprvé knižně vydána v roce 1885 a časopisecky začala vycházet již v roce 1883, tedy v ten samý rok, kdy byla otištěna i *Královna Dagmar* Václava Beneše Třebízského.

Ačkoliv obě díla spojuje totéž téma, největší rozdíl je ve formě, jíž jsou napsána. Zatímco Třebízský, který psal výhradně prozaické texty, stvořil historický román, Svatopluk Čech se rozhodl zachytit osobu královny Dagmar v rozsáhlé parnasistní básni. Z tohoto odlišného pojetí budou pramenit i další difference mezi oběma díly.

Třebízského román i Čechova báseň vycházely z historicky doložených událostí, ani jeden z textů se jich však striktně nedrží. Třebízský sice na rozdíl od Čecha poměrně věrně líčí i události, které předcházely sňatku přemyslovské princezny s dánským králem, jako vyhnání Přemysla Otakara I. v Míšni nebo smír mezi Přemyslem a jeho bratrem Vladislavem Jindřichem⁷, ale jiné naopak záměrně vynechává. V románu není například vůbec zmíněn rozvod Přemysla s jeho manželkou a její následné zapuzení i s jejich dětmi, neboť by to nekorespondovalo s celkovým kladným zobrazením postavy českého krále. Je zde tedy patrná idealizace postav, která se projevuje i u postavy Adléty nebo krále Valdemara. V básni *Dagmar* zase autor „[...] historické realitě a věrohodnosti nadřadil jako pořadající princip své básně krásu“ (Haman – Tureček, 2015, s. 196), což se například projevuje v líčení vnitřních prostor, kde je často jako stavební materiál zmiňován mramor – „[...] k roku 1204, v němž historicky proběhly dánské námluvy na přemyslovském dvoře, se jedná o prvek pro české prostředí naprosto nemyslitelný“ (Haman – Tureček, 2015, s. 217).

⁶ Doloženo v Haman – Tureček, 2015, s. 195.

⁷ Doloženo například v Palacký, 2002, s. 298–299.

5.1 Komparace obsahu

Obsahy děl se od sebe liší především celkovým pojetím látky. Václav Beneš Třebízský věnuje většinu prostoru románu k vyličení zápasu Slovanů a Němců a až v posledním díle své práce se plně soustřeďuje na Dagmar již jako na dánskou královnu. Svatopluk Čech volí zcela jiný postup, veškerý důraz klade na osobu Dagmar, i když boje Slovanů za svobodu také zmiňuje, ale pouze okrajově. Je tedy možné srovnávat pouze tu část, kterou mají báseň i román společnou, tj. královnu Dagmar a její život.

Z odlišného pojetí vyplývá, že v básni *Dagmar* budou chybět postavy otce Dobrohosta, Soběhrda, Jitrušky, Estrichsona, rytíře Guncelína a dalších, které jsou v Třebízského románu spjaty s dobou, kdy Dagmar byla ještě princeznou a neměla v ději důležitou pozici. Naopak se zde objevují postavy jiné jako Dagmarina přítelkyně Kristina, bojovník Lykke nebo pan Globe, jež v Třebízského vyprávění nefigurují a které jsou spojeny s dánským prostředím. Oba příběhy mají společné historicky doložené hlavní postavy: královnu Dagmar, její rodiče, dánského krále Valdemara, jeho strýce biskupa Valdemara, pana Strangeho, ale také mořskou ženu, jejíž ztvárnění však pravděpodobně vychází z mýtů a pověstí.

Čechova báseň se začíná skvostným popisem královské síně, v níž český král se svou chotí přijímá dánské poselstvo, které přijelo žádat o ruku princezny Markéty pro svého krále. Pan Strange, který je členem dánské výpravy, hovoří o slávě přemyslovského rodu a kráse české země: „Pátravý hled jeho koruny tvé lesky / v dálku přivábily v rozkošný kraj český, / kde kmen Přemyslovců z šerých věků klínu / vypíná se mocně slávy na výsluní –“ (Čech, 1908, s. 7). Tato chvála spolu s údivem Dánů nad nádhernými prostorami královského hradu slouží k povzbuzení národní hrdosti a vlastenectví. Podobné situace, kdy příslušník cizího národa oslavuje svými slovy český kraj, najdeme i u Třebízského. Takto promlouvá dánský rytíř Estrichson k otci Dobrohostovi: „O českém udatenství, o chrabrosti tvých krajanů, o vašem umění, o vaší Praze, o zlatém Vyšehradu slýchal jsem i ve své vlasti; ale dnes přesvědčil jsem se o českém srdci, obětivém měrou nejvyšší a šlechtném nade všecko pomyšlení...“ (Třebízský, 1989, s. 108). Čech na rozdíl od Třebízského věnuje námluvám mnohem více prostoru, respektive celou jednu část z celkových sedmi, na něž je báseň rozdělena. Oba texty však mají

společný způsob, jakým jsou námluvy prováděny, totiž hru o nevěstu. Podívejme se, jak o této události pojednává román *Královna Dagmar*:

„A řekls, že o nevěstu hráli? – Dobře-li jsem slyšel?“

[...]

„Arciť, že hráli...“

„A o co?“

„Hru, které říkají královská.“

[...]

„Na mou věru: hry, které by královská říkali, neznám...“

„Ale znáš vrhcáby⁸?“

„Tak trochu...“

„Nu: o nevěstu ve vrhcáby hráli... Vrchcábnice i kostky ze zlata ryzího... Dánský posel zvítězil...“ (Třebízský, 1989, s. 230–231).

V románu jsou dánské poselství a námluvy pouze krátce zmíněny v rozhovoru prostých lidí, z čehož je patrné, že nejsou považovány za příliš důležité. Zato v básni je hře o nevěstu věnována značná část prvního zpěvu, jenž podle ní dostal i pojmenování. Zajímavé je, že v básni hraje budoucí dánská královna v přestrojení za obyčejnou dívku s panem Strangem šachy, nikoliv vrhcáby. Obě tyto varianty vycházely pravděpodobně z pověstí. Jak uvádí Jan Bauer, „[p]odle jedné pověsti hrál prý jeden z nich [jeden z dánského poselstva – pozn. autorky] o Markétu šachy se samotným Přemyslem Otakarem I. Český král prohrál, snad dokonce záměrně, a jeho dcera představovala cenu pro dánského vladaře. [...] Podle jiné verze této legendy hrála s vyslancem šachy samotná Markéta“ (Bauer, 2010, s. 61). V jiné legendě, kterou Bauer rovněž zmiňuje, však figurují právě vrhcáby. Podle něho se ale tyto pověsti nezakládají na pravdě, neboť sňatek byl předem dohodnutý, tudíž se nemuselo spoléhat na rozhodnutí ve hře, jež mohla dopadnout jakkoliv. Samotná hra v šachy, jež je vylíčena v Čechově básni, je oddalována rozhovorem princezny s panem Strangem a detailním popisem jednotlivých šachových figur, což na čtenáře působí dráždivě a napínavě zároveň a koresponduje to s parnasistní poetikou. V tomto okamžiku již také Dánové vyberou své královně nové jméno, které vzniklo zkomolením jejího původního. Následuje cesta lodí do Dánska, již je v básni znovu na rozdíl od románu věnována velká pozornost. Spíše než jako důležitý dějový

⁸ Pravopis ponechán.

okamžik zde slouží k seznámení Dagmar s dánskou minulostí a především je využita k parnasistním popisům lodi a vody.

Dalším společným motivem obou textů je zrada biskupa Valdemara. V obou příbězích Dagmar ihned po příjezdu do Dánska žádá svého manžela, aby svého strýce propustil z vězení, v básni se tato prosba stává dokonce jedním z jejích svatebních darů. Velký rozdíl je však mezi mírou provinění biskupa v jednotlivých textech. V románu jsou jeho úklady namířeny proti králi, ale jsou včas odhaleny, tudíž nedojde k žádnému neštěstí. V básni se hlavní obětí jeho intrik stává sama Dagmar, která je vězněna ve svém hradě v době, kdy její manžel bojuje v bitvě. Navíc je zabit pan Strange, když se snaží svoji královnu osvobodit. Čech tedy pojímá tuto událost mnohem tragičtěji než Třebízský. Dagmar však zrádci odpustí i tento zločin a pomůže mu utéci. Stejně jako v románu je i zde „[...] hlavní hrdinka vyličeena pomocí postupů křesťanských legend“ (Haman – Tureček, 2015, s. 202). To zaznamenala i tehdejší kritika, když poukázala na schopnost Dagmar milovat také své nepřátele.⁹

V obou textech se vyskytuje rovněž romantický motiv nešťastné lásky ke královně. Zatímco v Třebízského románu je Soběhrdovi umožněno odejít od své milované, v Čechově básni na pana Strangeho čeká smrt. Zde je znovu vidět rozdíl mezi idealizovanou podobou příběhu románového a snahou o působivost toho básnického. Texty mají společnou i postavu mořské ženy, ale liší se v jejím zpodobnění. V Třebízského pojetí se mořská žena stává z Dagmariny přítelkyně Jitrušky poté, co ji prokleje jeden z vlčevců. Její postava je známá již z předchozího děje, a tudíž má v příběhu pevné místo a je s ním těsně spjata. Naopak v Čechově básni je mořská žena představována neznámou ženou, jež jako jedna z mála přežila vypálení rodné vesnice Dány. Zde se jedná spíše o epizodu, která s ostatním dějem příliš nesouvisí. Jeden důležitý dějový okamžik se tady ale objeví, a to ženina kletba přivolávající na dánskou královnu smrt, která souvisí s odlišnostmi, jež lze spatřovat v závěru obou děl. Svatopluk Čech končí svou báseň smrtí Dagmar, k níž přijíždí její manžel a kaje se ze své nevěry. Naopak Třebízský opouští svoji postavu ve chvíli, kdy je oslavována a cítí se být šťastná.

Z uvedeného srovnání je patrné, že báseň *Dagmar* má dějově sestupnou tendenci, zjednodušeně řečeno postup „od dobrého ke špatnému“, zatímco román *Královna Dagmar* se vyznačuje tendencí opačnou, vzestupnou, tedy „od špatného k dobrému“.

⁹ Doloženo například v člancích Jana Korce *Esthétický rozbor Čechovy Dagmary I–III* v časopise *Obzor*, 1885, s. 4 (Haman – Tureček, 2015, s. 202).

5.2 Komparace formy a způsobu vyprávění

Třebízského *Královna Dagmar* se od Čechovy *Dagmar* odlišuje i způsobem, jakým je příběh vyprávěn, a samotnou formou textu, což vyplývá z žánrového zařazení obou děl. Zatímco Třebízský ve svém historickém románu klade důraz především na děj, v básni Svatopluka Čecha lze vidět opačnou tendenci. Téměř veškerá pozornost je věnována parnasistním popisům. Vyplývá to již ze srovnání počátků děl. Úvodní verše básně *Dagmar* popisují nejdříve královskou síň, poté královskou manželskou dvojici a nakonec jednotlivé členy dánského poselstva. Celkem tento úvod zabere prvních dvacet osm veršů. Až ve třicátém verši se objevuje první přímá řeč a čtenář má možnost dozvědět se základní informace o tématu básně. Začátek románu *Královna Dagmar* naopak čtenáře rovnou vtáhne do děje úvodní přímou řečí¹⁰ a následným rozhovorem dvou hlavních postav. Vylíčení jejich vzhledu se zde omezuje na pouhých několik slov.

Ucelené popisy prostředí zařazuje Třebízský většinou na začátky kapitol a zvláště pak do prvních kapitol jednotlivých dílů románu. Ty mají za úkol seznámit čtenáře s aktuální situací v ději:

„Neveselý, až k zalknutí smutný kraj. Všecko jakoby zakryto tmavošedým hávem. Oko téká od obzoru po obzor, potom utkvívá na zemi a tváří kane slza za slzou. Na vyvýšeninách lesy pokáceny, zahrady kolem vesniček vysekány, je-li kde jaký kmen, spíše podoben pahejlu, pole rozoráno – věru přebědný kraj! [...] Takovýto obraz poskytovaly ke konci dvanáctého století skorem všecy vlasti Slovanů polabských“ (Třebízský, 1989, s. 67).

„Na Hradčanech slavnost za slavností, jedna druhé okázalejší a skvělejší. Pražským měšťanům ze všeho až oči i uši přecházejí. Pamětníci starých časů ledacos již viděli, převzácné hosty v městských branách vítali, až prý z krajin, nad nimiž vychází slunce, až ze zemí, nad nimiž zapadá do hrozné, nedozírné hloubky... [...] Praha vojvodská musí se zase stát Prahou královskou; jenže jí tentokráte korunu s hermelínovým pláštěm nikdo nebude smět strhnout...“ (Třebízský, 1989, s. 227).

¹⁰ „Pro vlastní dobro tvé! – Pro štěstí tohoto dítěte! – Neruš tu jejich pokoje!“ (Třebízský, 1989, s. 7).

V prvním úryvku (ze začátku úvodní kapitoly druhého dílu) je k samotnému popisu krajiny přidáno i osobní hodnocení vypravěče a obecné tvrzení v poslední větě. Stejně tak v druhém příkladu (z úvodu první kapitoly čtvrtého dílu) je k nastínění situace poslední větou doplněno osobní přání vypravěčovo, s čímž se v Čechově básni nesetkáváme. Čech klade důraz na vylíčení krás jak interiérů, tak exteriérů, přičemž hlavní pozornost je dána barvám a přírodním scenériím, v interiérech hrají důležitou roli drahé materiály, s jejichž pomocí je vybudována „skvostná architektura“ (Haman – Tureček, 2015, s. 214–221) básně, ale osobní zaujetí událostmi příběhu autor nevyjadřuje.

Přestože v básni Dagmar převažují popisy, lze dohledat i několik dějových pasáží, například příchod lidí k bránám hradu, kde se dožadují přítomnosti královny, a následná smrt pana Strangeho:

„Slyšeti hřmot chodbou, zařinčely dvěře / prudce otevřeny, zjevila se jimi / divá biskupova postać¹¹ v pološeře / s vyděšenou tváří, šaty změtenými, / s holou hlavou; v ruce svítila mu dýka. / Zavřítí chtěl rychle; než tu za ním prudce / vrazila již lepá postać bojovníka, / jenž ho stíhal s mečem napřaženým v ruce. / [...] Na kněžnu v tom žhoucí upjaly se hledy; / žár jich pohasnul; jen zřely neodvratně / na obličej krásný, liliově bledý. / Užil toho biskup; rozehnal se chvatně / dýkou; zarazil ji rázně ve hrud' soku / po jilec až skvostný“ (Čech, 1908, s. 190 – 191).

Také zde si však můžeme všimnout řady popisných prvků, jako je vylíčení biskupova vzhledu nebo popis královnina obličeje. Zajímavé je závěrečné dvojverší, kde ostře kontrastuje smrt způsobená dýkou s nádherou jejího jílce.

S převážně popisným charakterem Čechovy básně souvisí i důraz na vylíčení předmětů, zvláště pak šachovnice, jež slouží ke hře mezi panem Strangem a pro něj neznámou dívkou, a picího rohu, který koluje kolem hodovního stolu dánského krále.

„Jiří staví pyšně před žasnoucí Dány / šachovnici, jakou zřídka člověk vídá: / na cedrové desce čistě vykládány / role zlatá s rolí stříbrnou se střídá (Čech, 1908, s. 27). [...] Učený pan Albert z figurky zas jedné – / loď to křišťálová, za plachty jí slouží / plátky slonoviny tenké, polprůhledné, / plavců řad z ní zlatá vesla v tůni hrouží – / mní, že z Indie ty šachy [...]“ (Čech, 1908, s. 28).

¹¹ Postać = postava.

„Nad otvorem poháru se klene / sličným poukem víko postříbřené, / na němž nesou stříbrní tři lvové / dánskou korunu ve tlapách vzpjatých; / z koruny pak této křišťálové / kříž se vzpíná ryzích lesků zlatých“ (Čech, 1908, s. 156 – 157).

Na obou předmětech se nešetří luxusními materiály, zmíněno je zlato, stříbro, křišťál nebo slonovina. Ale zatímco zde má nádhera společně s odkazem na „žasnoucí Dány“ evokovat „[...] převah[u] staročeské kultury nad okolním světem [...]“ (Haman – Tureček, 2015, s. 223), podobné skvostné popisy u Třebízského¹² spíše čtenáři poskytují informace o charakteru postav a jejich konstelaci v příběhu. V románu *Královna Dagmar* je k předmětům pozornost také upírána,¹³ ne však z hlediska toho, jak vypadají, ale z hlediska toho, co symbolizují pro postavy a co v příběhu znamenají.

¹² Roucha svatebních hostů nebo kněží, viz výše.

¹³ Kříž a sokol, viz výše.

ZÁVĚR

První část práce věnovaná recepci a vydávání Třebízského děl ukázala, že Třebízský byl velmi oblíbený jako člověk i jako autor historických próz. Jeho romány a povídky byly ceněny pro historickou věrnost, někteří kritici jeho prací však poukazovali na jisté odklony od doložených faktů, které nebyly nijak zásadní pro pochopení děje, jednalo se spíše o idealizaci postav nebo vynechání méně důležitých událostí.

Vydávání Třebízského románů a povídek je ohraničeno roky 1873, kdy byla vydána první próza *Vodnikova nevěsta*, a 2010, kdy byl otištěn román *Bludné duše*, zatím poslední vydaný titul. Vytvořené grafy ukazují, že vrcholem ediční činnosti byl konec 19. a první polovina 20. století, po roce 1950 zájem o vydávání klesal také proto, že tehdejší režim pokládal Třebízského jako kněze za nepohodlného, a zastavil se na úplném minimu. Nicméně i přesto je znát živost jeho děl ještě ve 20. století, zvláště v 1. polovině, kdy vytvářely povědomí o podobě historického románu.

Druhá část práce se zabývá analýzou románu *Královna Dagmar* se zaměřením na důležité motivy, charakteristiku a konstelaci postav. Důležitým je v románu vztah dobra a zla. Tyto kategorie jsou chápány jako naprosté protipóly a v románu jsou prezentovány především bojem dvou národů. Dobro představují Slované, kteří se snaží zbavit nadvlády Němců, zde zastupujících zlo. Tato opozice tvoří jedno z hlavních témat knihy. Třebízský klade důraz na motivy často se opakující v textu, jimiž jsou kříž a sokol. Dalo by se říci, že kříž a sokol zde stojí v opozici, neboť jsou představiteli opačných hodnot. Kříž je pro Slované symbolem nesvobody, značí jejich podrobení německými pány, zatímco sokol, jenž se může volně pohybovat, představuje svobodu.

Autor se příliš nevěnuje vylíčení vzhledu postav v románu, pozornost je soustředěna spíše na jejich jednání. Rozsáhlejší popisy se objevují při vylíčení oděvů, které má často určitou funkci, může naznačovat budoucí průběh děje nebo pomoci lépe charakterizovat postavu. Promluvy postav se od sebe neliší, nejsou patrné rozdíly mezi mluvou prostých a vznešených lidí. V promluvách jsou velmi často používány pomlčky, jež mají především za cíl zdůraznit emocionalitu výpovědi. Významné místo zaujímá v románu problematika jména, zvláště u postavy královny Dagmar, která se vzdá německého jména Markéta a přisvojí si české jméno Drahomíra, později změněné dánskými obyvateli na Dagmar, čímž je velmi dobře charakterizována její osobnost. Jméno Dagmar lze označit jako tzv. jméno mluvící, stejně jako jméno Dobrohost, obě

totiž sama o sobě naznačují vlastnosti dané postavy. Provedením analýzy konstelace postav bylo zjištěno, že se nedá jednoznačně určit, která z postav je hlavní a nejdůležitější. Těch je v románu několik, jak vyplynulo z vytvořených tabulek, jež ukázaly četnost výskytu postav v jednotlivých kapitolách. Za hlavní postavy se dají považovat královna Dagmar, otec Dobrohost a Přemysl Otakar I., neboť se kolem nich soustřeďuje hlavní dějová linka.

V poslední části práce byl porovnáván román *Královna Dagmar* s básní Svatopluka Čecha *Dagmar*. Zatímco Třebízský pojal svůj příběh širěji a zabývá se i událostmi, které předcházely královskému sňatku a vládě královny Dagmar v Dánsku, Čech se téměř výhradně soustředí na osobu dánské královny. Přestože se oba autoři ve svých dílech zabývali stejným tématem, použití některých shodných motivů je až překvapující, např. zrada biskupa Valdemara, nešťastná láska ke královně Dagmar nebo postava mořské ženy. V individuálním pojetí těchto motivů jsou však patrné odlišnosti. Velké rozdíly lze najít také ve způsobu, jakým jsou díla napsána. Největší difference spočívají ve vzájemném poměru popisných a dějových pasáží. V básni *Dagmar* je kladen důraz na parnasistní popisy se zaměřením na přírodu, architekturu a skvostné předměty, v románu *Královna Dagmar* jsou důležitější události, o nichž je vyprávěno.

SEZNAM TABULEK A GRAFŮ

Grafy

Graf č. 1: Frekvence knižního vydávání románů a povídek v letech 1873–2010 13

Graf č. 2: Počet vydání románu Královna Dagmar v letech 1873–2010..... 14

Tabulky

Tabulka č. 1: Typologie jména a postavy 20

Tabulka č. 2: Binární opozice – dobro a zlo 23

Tabulky č. 3–6: Výskyt hlavních postav v románu Královna Dagmar 36

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ

Primární literatura

BENEŠ TŘEBÍZSKÝ, Václav. *Královna Dagmar*. Praha: Vyšehrad, 1989.

ČECH, Svatopluk. *Dagmar*. Praha: F. Topič, 1908.

Sekundární literatura

BAUER, Jan. *České princezny na evropských trůnech*. Frýdek-Místek: Alpress, 2010.

ČINÁTL, Kamil. *Dějiny a vyprávění: Palackého Dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*. Praha: Argo, 2011.

DANĚK, Josef. *Ediční poznámka*. In: Beneš Třebízský, Václav: *Královna Dagmar*. Praha: Vyšehrad, 1989.

FORSTER, Edward Morgan. *Aspekty románu*. Bratislava: Tatran, 1971.

FOŘT, Bohumil. *Literární postava. Vývoj a aspekty naratologických zkoumání*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., 2008.

HAMAN, Aleš a Dalibor TUREČEK. *Český a slovenský literární parnasismus: synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Brno: Host, 2015.

HODROVÁ, Daniela. *...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2001.

CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurs. Narativní struktura v literatuře a filmu*. Brno: Host, 2008.

NÜNNING, Ansgar, Jiří TRÁVNÍČEK a Jiří HOLÝ. *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce / osobnosti / základní pojmy*. Brno: Host, 2006.

RAIS, Karel Václav. *Václav Beneš Třebízský*. Praha: Spolek pro vydávání laciných knih českých, 1885.

RIMMON-KENANOVÁ, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Brno: Host, 2001.

STANZEL, Franz Karl. *Teorie vyprávění*. Praha: Odeon, 1988.

ZICH, Otakar. *Estetika dramatického umění: teoretická dramaturgie*. Praha: Panorama, 1986.

Ostatní necitovaná literatura

HAMAN, Aleš. *Trvání v proměně*. Praha: Nakladatelství ARSCI, 2010.

NOVÁK, Arne. *Přehledné dějiny literatury české*. Brno: Atlantis, 1995.

PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. Díl první, Od prvověkosti až do roku 1253*. Praha: Adonai, 2002.

Václav Beneš Třebízský. In: *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 1, A-G*. Praha: Academia, 1985.

Internetový zdroj

Souborný katalog ČR (www.caslin.cz)

Periodika

Květy: listy pro zábavu a poučení s časovými rozhledy. Vladimír Čech. Praha 1879-1915.

BRAUN, Josef. *Nekrolog: pohrobní vzpomínka*. 1884, č. 7.

VYKOUKAL, František Vladimír. *Levohradecká povídka*. 1882, č. 3.

Lumír: týdeník zábavný a poučný. Servác B. Heller, Josef V. Sládek. Praha 1873-1938.

SLÁDEK, Josef Václav. *Feuilleton*. 1884, č. 19.

Ruch: časopis pro zábavu a poučení. Alois Wiesner. Praha 1879-1888.

VYKOUKAL, František Vladimír. *Královna Dagmar*. 1884, č. 15.

CHALUPA, František. *Levohradecká povídka*. 1884, č. 8.